

ПРОГРАМА АВТОРСЬКОГО КУРСУ “ЯКІСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В СОЦІОЛОГІЇ”

Валентина ПОДШИВАЛКІНА

Copyright © 2004

Актуальність розробки курсу пов'язана з потребою забезпечити готовність випускників соціологічних факультетів до аналізу соціуму, котрий швидко змінюється. Демократизація громадського життя, визнання різноманіття напрямків життєтворчості людей та їхні впливи на перебіг подій у суспільстві спричиняють зростання інтересу до нетрадиційних соціологічних методів, які враховують розмаїтість дослідницьких стратегій, орієнтованих на вивчення людського повсякдення, безлічі “життєвих світів” і субкультур.

Крім того, сучасний ринок праці ставить високі вимоги до особистісної системи знань, умілості й активності фахівців, їхньої готовності працювати у соціальних системах різного масштабу – від малих приватних підприємств до галузей і регіонів.

Даний курс адресується студентам соціологічних факультетів університетів, проте може бути з успіхом використаний також студентами гуманітарних факультетів, зокрема психологами, економістами, філологами, менеджерами та ін.

Побудова авторського курсу ґрунтувалася на врахуванні розмаїття наявних у соціології концепцій і підходів, а також на варіативності змісту тем лекцій. Його основні завдання такі:

- освоєння студентами якісної методології аналізу соціальних явищ і процесів;
- вивчення історичних передумов якісних методів у соціології і генезису ідей у їхньому становленні;
- оволодіння фундаментальними поняттями і принципами якісного аналізу соціальних явищ і процесів;
- вивчення особливостей методів спостереження, бесіди, вільного і сфоку-

сованого інтерв'ю, біографічного методу, методів аналізу документів, методів нарративного аналізу, психосемантичних методик тощо;

– оволодіння студентами вміннями, навичками і нормами самоспостереження і самоаналізу.

Пропонований курс заснований на знаннях, отриманих студентами після прослуховування курсів “Кількісні методи дослідження в соціології”, “Історія соціології” та ін. Під час оволодіння його змістом передбачене виконання студентами самостійних домашніх завдань і вправ, підготовка рефератів, обговорення теоретичних і прикладних проблем щодо використання “якісних” методів у соціології на семінарських заняттях, відпрацювання навичок і вмінь роботи з “якісними” методами у процесі проходження соціологічних практикумів.

Тема 1. Особливості якісної методології у соціології.

Стратегії якісного аналізу соціологічних даних. Проблема суб'єктивності й об'єктивності соціологічного знання. Соціум як результат індивідуальної творчості його членів. Рациональність та ірраціональність соціальної діяльності. Множинність описів соціальної реальності й проблеми становлення соціології. Суспільство, котре розвивається, і розвиток соціологічних методів. “Інші світи” як предмет якісної методології. “Товстий” і “тонкий” описи дійсності.

Основні характеристики і принципи “якісної” методології у соціології: відкритість, комунікативність, процесуальність, рефлексивність, експліцитність, гнучкість.

Стратегії “якісних” досліджень: хронологічна, “дна” та “еліти”, “нежорстких припущень”, “іронії”, “підтримки контакту” та ін. Критика “якісних” методів у соціології.

Тема 2. Передумови розвитку якісної методології в соціології (В. Дільтей, Г. Зіммель, М. Вебер, Е. Гуссерль та ін.).

Науки про дух та їх особливості за В. Дільтеєм. Пояснення й розуміння світу соціальних відносин. Цілісність індивідуальності як предмет суспільних наук. Співвідношення, за В. Дільтеєм, понять “вираження” і “явище”, “переживання” і “вираження”.

М. Зіммель і становлення “якісної” методології у соціології. Суспільство як процес. “Соціалізація” чи “усуспільнення”. Поняття “форми” і “змісту”. Духовне життя людей як предмет соціологічного дослідження.

Ф. Теніс про “спільноту” і “суспільство”. Чиста соціологія, прикладна соціологія і соціографія.

“Розуміння” соціологія М. Вебера. Розуміння й пояснення соціальних процесів та їхнє співвідношення. Метафізичний і суб’єктивний зміст соціальної дії.

Номотетичний та ідеографічний методи пізнання (В. Віндельбанд, Г. Рікерт).

Життєвий світ та істини науки за Е. Гуссерлем. Теорії “предметності” та “інтернаціональності”. “Зміст” і “значення” пізнавального переживання. Споглядання як спосіб вичленування змістів. Зовнішній і внутрішній світ як предмет соціологічного аналізу.

Тема 3. Основні поняття “якісної” методології.

Зміст і значення. Предметні і смислові конструкції у пізнанні соціальної дійсності. Розуміння і його функції. Фактори, що визначають глибину угледіння змісту. Інтерпретація й пояснення. Об’єкт інтерпретації та його особливості.

Надійність і валідність соціологічного інструментарію. Генезис поняття валідності. Критерії валідності та її типи. Зовнішня і внутрішня валідності. Триангуляція.

Дедукція й індукція у пізнанні соціального життя. Методи індуктивної логіки. Висновки за аналогією.

Тема 4. Соціолінгвістичні проблеми та “якісний” підхід у соціології. Метафора і наратив.

Мовна компетентність як психосоціальне явище. Соціальні варіанти мови. Гендерні розходження у мовній практиці. Сленги.

Когнітивні структури мови і метафора. Лінгвістико-філософське дослідження метафори. Метафора як ідеологія й метафора як техніка. Повсякденна метафора. Художня метафора. Наукова метафора. Метафоричні висловлювання у прямій і непрямої мовах. Архетипні символи. Релігійна символіка. Конвенціональна символіка. Аналіз текстів та оповідань (нарративів).

Тема 5. Спостереження і самоспостереження.

Типи досліджень і види спостережень. Ролі спостерігача. Структуроване і неструктуроване спостереження, самоспостереження. Вербальні і невербальні особливості поведінки, які спостерігаються. Підготовка до спостереження. Труднощі проведення спостереження. Переваги і недоліки методу спостереження.

Особливості спостереження у процесі бесіди, вільного, напівформалізованого і сфокусованого групового інтерв’ю.

Тема 6. Бесіда як соціологічний метод, вільне інтерв’ю, напівформалізоване інтерв’ю.

Респондент як джерело достовірного знання. Бесіда як двостороння комунікація. Цілі та завдання бесіди. Особливості позиції дослідника у бесіді. Подібності й відмінності бесіди від формалізованого інтерв’ю. Достоїнства й недоліки методу бесіди. Аналіз та обробка даних, отриманих під час бесіди. Сфери застосування методу бесіди. Проблеми валідності результатів бесіди.

Особливості вільного інтерв’ю як процесу комунікації. Вільне інтерв’ю й бесіда: подібності й розходження. Зона компетентності респондента. Рольові позиції респондента. Усвідомлені й неусвідомлені перекручування інформації у вільному інтерв’ю. Етапи вільного інтерв’ю. Спонтанність інтерв’ю та способи її підтримання.

Напівформалізоване інтерв'ю як інтерв'ю з путівником. Ступінь інтерв'ювання. Принципи напівформалізованого інтерв'ю. Недирективність як умова для вільних природних проявів респондента. Рамки референції – природна, дослідницька, інтервальна. Феноменологічність процедури інтерв'ювання як спрямованість до “природних даних”. Етика взаємин респондента й інтерв'юера. Вербальні і невербальні реакції респондента як джерела інформації.

Аналіз та обробка первинних даних, отриманих методом інтерв'ю. Сфери застосування методу інтерв'ю. Проблеми валідності й надійності результатів інтерв'ю.

Тема 7. Фокусоване групове інтерв'ю.

Групові дискусії як метод збору соціологічної інформації: брейнстормінг, синектика, креативні групи та інші методологічні проблеми сфокусованого (спрямованого) інтерв'ю як якісного методу. Історія методу фокус-груп у соціології. Відкриті питання та їхні евристичні можливості. Концепція питань у фокусованому інтерв'ю. Принципи послідовності запитань: “лійки”, “переверненої лійки”, “тунелю” та ін.

Процедури і методичні прийоми фокус-групового дослідження. Вимоги до місця й часу проведення фокус-групи. Функції ведучого. Вимоги до модератора фокус-групи. Професійна підготовка модератора. Реакції модератора на висловлення респондентів і тактики стосовно різних категорій учасників фокус-груп. Процес групового обговорення. Проблеми валідності результатів фокус-групи. Аналіз та обробка даних, отриманих із фокус-груп. Переваги й обмеження фокус-груп.

Тема 8. Біографічний метод у соціологічному дослідженні.

Історія і основні напрямки біографічних досліджень. Життєвий шлях людини і його біографія. Повсякденна і біографічна свідомість. Соціальний час і час життя. Біографія як поле соціологічної інформації. Біографічні події. Життєві обставини. Багатофазність життєвого шляху людини. Типологія життєвих описів. Структура життєвого досвіду. Методи аналізу біографій: ілюстрації, аналізу змісту, статистичний, типологічний, дослідження семантичних полів, нарративний

аналіз. Наративне біографічне інтерв'ю, оповідання, нарративні правила, нарративна компетентність, аналіз змісту.

Сфери застосування біографічного методу в соціології. Переваги і обмеження біографічного методу.

Тема 9. Методи аналізу текстів і документів у “якісному” дослідженні.

Поняття дискурсу в соціології й інших науках. Тексти та оповідання. Наратив у соціальному житті. Наративний аналіз та особливості його застосування у соціології. Переваги й обмеження нарративного аналізу.

Аналіз змісту. Різноманіття способів аналізу текстів у соціології. Якісний і кількісний аналізи текстів. Контент-аналіз. Сфери застосування контент-аналізу в соціології. Переваги й обмеження контент-аналізу.

Тема 10. Розвиток “якісних” методів. Новітні методики і процедури.

Проблеми особистісного знання й особистісної адекватності дослідницького інструментарію. Основні напрямки розвитку “якісних” методів у соціології. Метод семантичного диференціала і психосемантичні методи в аналізі соціальної дійсності. Метод незакінчених речень й особливості його застосування в соціології. Метод репертуарних решіток Дж. Келі у соціології і психології. Особливості застосування стратегії “дослідження випадку (case study) у соціології”. Тест “Хто Я” і сфери його застосування у соціології. Ігрові методи у соціології та їхні пізнавальні можливості.

Тема 11. Логіка якісного дослідження. Аналіз даних та їх концептуалізація.

Визначення проблеми дослідження. Формулювання мети. Вибір конкретних об'єктів. Обґрунтування кількості випадків. Пошук і встановлення контакту. Позиція дослідника у полі. Збереження польової інформації.

Головні принципи аналітичного опису. Поняття щільного опису. Первинне, відкрите, осьове і вибіркове кодування. Перевірка надійності. Тріангуляція. Категорії і субкатегорії. Сходження до теорії. Способи концептуалізації і теоретизування у якісному соціологічному дослідженні.